

MAZOWER, Mark: *The Balkans*. London: Phoenix, 2001.

NASI Lefter, Kristaq Prifti idr.: *Himara në Shekuj*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 2004.

PETTIFER, James: *The Greek Minority in Albania. In the Aftermath of Communism*. Surrey: Conflict Studies Research Centre, 2001.

DE RAPPER, Gilles: Grenzen Überschreiten: Migration in der Albanischen Grenzregion Devoll. V: Karl Kaser, Robert Pichler in Stephanie Schwandner-Sievers (ur.), *Die Weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau, 2002, 83–106.

DE RAPPER, Gilles in Pierre Sintés: Composer Avec le Risqué: La Frontière Sud de L'Albanie entre Politique des États et Solidarités Locales. *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 37/2, 2006, 6–36.

RUSHA, Spiro: *Himara ne Stuhitë e Shekujve*. Tirana: Shtëpia Botuese »ARBRI«, 2001.

SELWYN, Tom (ur.): *The Tourist Image: Myths and Myth-making in Tourism*. London: Wiley, 1996.

SJOBERG, Orjan: Underurbanisation and the Zero Urban Growth Hypothesis: Diverted Migration in Albania. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 74/2, 1992, 3–19.

SMITH, Valene (ur.): *Hosts and guests. The anthropology of tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1989[1977].

TSITSELIKIS, Konstantinos: Citizenship in Greece. Present Challenges for Future Changes, 2003. www.kemo.gr/archive/papers/Tsitselik.htm, 27. 7. 2007.

WAHAB, Salah: *Tourism Management*. London: Tourism International Press, 1975.

WINNIFRITH, Tom J.: *Badlands – borderlands. A history of Northern Epirus/Southern Albania*. London: Duckworth, 2002.

ZAKON O ZEMLJI ŠT. 7501, 19. julij 1991.

Datum prejema članka v uredništvo: 8. 9. 2007.

Kratek znanstveni članek / 1.03

Marija Jurić Pahor

GLOBALIZACIJA KOT IZZIV ZA RAZISKOVANJE IDENTITET

Izvleček

V sodobnih družboslovnih in kulturoloških vedah je pojem identitete postal aktualen predvsem zaradi poznomodernega, globaliziranega sveta, v katerem ob množičnih migracijah in (delni) deterritorializaciji poteka vse več znakovnih, medijsko posredovanih interakcij, tako da posameznik ni več povezan z ožjim okoljem in skupnostjo, temveč deluje v razpršenih vlogah in življenjskih slogih, in to pogosto v njihovem sočasnem navzkrižju. To vodi na eni strani do razrasta novih – multiplih, hibridnih, zmuzljivih – identitet, tudi do prehajanj iz ene identitete v drugo, na drugi strani pa do vse bolj zaznavne težnje po identifikacijski ustaljenosti ter »trdnih« pripadnostih oziroma identitetnih sidriščih. Nameni pričujočega prispevka so tako potrditev te pozicije kot tudi izhodišče in sklep, da je identiteta postala eden tistih stalnih toposov, ki v mnogoterih oblikah preplavljajo našo zavest šele takrat, ko je zašla v »krizo«, torej v razmerah, ko je njen dozdevno »koherentni« in »kontinuirani« značaj zamajala negotovost.

Abstract

The concept of identity became a major topic in modern social and cultural disciplines mainly due to our postmodern, highly globalized world. We live in a world of mass migrations and (to a certain extent) deterritorialization in which there are more and more symbolic interactions conveyed by the media. The individual is no longer connected with his or her immediate milieu, but has acquired numerous dissipated roles and life styles that may often be quite contrary to each other. This leads

to an increase of new – multiple, hybrid, and elusive – identities that may be interchangeable; on the other hand, it leads to a more and more palpable tendency for a more stable identification and more steadfast centers of identity. While the objective of this article is to corroborate this thesis the conclusion is the following: identity has become one of those constant factors that comes to mind in a multitude of forms only when it is in »crisis« and therefore in a position when its seemingly »coherent« and »enduring« aspect has been swayed by insecurity.

Uvod: identiteta v krizi

Identiteta je v zadnjih desetletjih postala ena med zelo pomembnimi temami javnih, političnih in znanstvenih razprav. Njena popularnost je bila že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja tako velika, da jo je Karl Michael Brunner (1987: 63) označil kot »inflacijski pojem štev. 1«. Identitetna formula »se prepoznati, biti prepoznan in pripoznan« (Greverus 1995: 219) je postala vodilni motiv posameznikov in skupin, manjšin in večinskih družb, etničnih skupnosti in nacij, znanstvenih disciplin in umetnosti. Identiteta je zavzela osrednje mesto tudi v modnih revijah, oglasnih spotih, medijskih in tržnih razpravah. Tržniki že dolgo vedo, da prodajati storitve ali artikole pomeni tudi prodajati identiteto: novi osebni stil je sinonim za »novi jaz« in pot do nove identitete pogosto vodi skozi nakupovalne centre (Nastran Ule 2000: 2). Ljudje jo iščejo tudi v različnih psihoterapevtskih praksah ali fitnes centrih, kozmetičnih saloni, središčih nove duhovnosti in spiritualnosti, stanovanju »z

zelo osebnim pečatom« in nenazadnje v internetnih virtualnih skupnostih (z angleško okrajšavo *MUD* in *MOO*) in internetnem klepetu (*IRC*).

Virtualne skupnosti so, tako Sherry Turkle (1995; gl. tudi *Pra-protnik* 2003: 76–83), nova zvrst kolektivnega pisanja, ki ima veliko skupnega z umetnostjo performansa, z uličnim in eksperimentalnim gledališčem, s *commedio dell'arte*¹ in s pisanjem besedil. Vendar pa udeleženci v virtualnih skupnostih ne postajajo samo avtorji besedil, ampak tudi samih sebe. Besedilo deluje kot »maska«, za katero se lahko skrijejo in povsem na novo oblikujejo svojo identiteto, tudi religiozno, etnično in nacionalno. Izberejo si lahko spol, pod katerim bodo komunicirali, izrazijo lahko skrite vidike svoje osebnosti, predstavljajo se s poklicem, ki ga ne bi mogli uresničiti v realnem življenju, lahko pa se igrajo tudi z množico poljubnih identitet, tako da zdrsnejo enkrat v eno, drugič v drugo, ali pa se preizkušajo v preigravanju različnih modelov, na primer umetniških, teoretskih, idejnih, ki se lahko zdijo fascinantni, prelomni ali tudi izzivalni, šokantni in bodo morda šele čez desetletja postali splošno veljavni. V virtualnih skupnostih posamezniki in skupine lahko postanejo natanko to, »kar želijo biti«, oziroma prav to, »kar želijo, da bi drugi mislili, da so«.

Kako obrazložiti vemo, s katero se posamezniki in kolektivi borijo za osmišljanje svoje identitete? »Slo, biti istoveten sam s sabo« (Grawert-May 2002)? Nujo po individualnosti, enkratnosti in unikatnosti? Po nadejanju novega ali novih obrazov (preoblek, mask)? Večina družboslovcev ali družboslovno usmerjenih raziskovalcev si je bolj ali manj enotna v tem, da je s tesnobo in/ali lagodjem prežeta vnema, s katero posamezniki ali skupine trepetajo ali se borijo za svojo identiteto, se pravi za svoje prepoznanje in pripoznanje, izraz globoko segajočih družbenih sprememb v zadnjih desetletjih. Identiteta, tako se zdi, je postala tako v vsakdanu kot v znanosti tema stalnica zaradi tega, ker se v naraščajoči meri krušijo družbene in kulturne podlage za stabilno umestitev in vključitev ljudi. To hkrati pomeni fragmentacijo posameznika ali posameznice kot enotnega subjekta. Subjekt (»jaz«) ne ostaja več sam zase, za svoje samozavedanje in za dožemanje drugih ves čas isti, istoveten sam s sabo, saj se sooča s tesnobo in iskušnjo, da postaja drug, drugačen, da vanj vdira nepredvidena instanca, »objekt«, ki razgalja njegovo avtonomijo kot iluzorno; ove se, kakor bi dejal Freud (1917/1999: 11), da »jaz ni [več] gospodar v svoji lastni hiši«. »Identiteta«, tako v navezavi na Kobeno Mercer tudi Stuart Hall (1994: 181), »postane le v njeni krizi problem«. Ta izguba stabilnega zavedanja sebe se včasih opredeljuje kot razsrediščenje subjekta samega.

1 *Commedia dell'arte* je oblika komičnega ljudskega gledališča, ki se je razvila v prvi polovici 16. stoletja v Italiji. Zanj so značilni: • maske, ki pokrivajo zgornji del obraza in ponazarjajo različne komične tipe (na primer Harlekina, Brighello, Coviella), • improvizacija: *commedia dell'arte* nima dramskih predlog, temveč le izhodišča za posamezne vloge, igralci razvijajo dialog in gib med potekom same predstave; • profesionalizem: igralci v *commedii dell'arte* so bili zmeraj poklicni, vozili so se po Evropi in nastopali po najetih dvorinah, po trgih ali tudi pred princi, ki so jih najeli, • tipizacija: izražala se je skozi različne tipe *commedie dell'arte*, ki so se ohranili do danes (npr. pustne šeme na karnevalu v Benetkah); v *commedii dell'arte* so igrale tudi ženske.

Od »makro« ravni na mikro »raven«

Vse bolj se uveljavlja diskurz, ki pravi, da živimo v prehodni družbi kot »družbi tveganja« (Beck 1986), ki poraja na eni strani stanje nepredvidljivosti v smislu »odprte preobrazbe« (Albrow 1996/2007), ki sovpadajo z vrsto kulturnih zasukov in obratov, zamenjav paradigem, ki opredeljujejo novo družbenost, novo političnost in novo ekonomijo ter konec velikih zgodb. Čeprav te danosti kaj lahko vodijo do izgube »ontološke varnosti« (Giddens 1991), še zdaleč ne pomenijo konca (smisla) njenega iskanja. O tem govori krčevito »zaupanje«, ki ga ima večina ljudi v kontinuiteto osebne identitete ter nuja po identifikaciji – po tem, da je jaz zase in za druge prepoznaven, ker se vključuje v širše enote. Gre torej za istovetenje (povezovanje) subjekta z nečim drugim – s skupino, z družbeno vlogo, skupnostjo, idejo, predstavo, diskurzom ali denimo z »umetnostjo interneta« (Strehovec 2003), zasvojenostjo s spolnostjo, občutkom »biti high«. Razumevanje, zakaj do tega prihaja, je mogoče povezovati s procesom radikalizirane individualizacije v sklopu globalizacije, ki sovpada s potrebo po potrditvi, potešitvi ali umestitvi v svet. Ali povedano z besedami Zygmunda Baumanna (2002 13): »Utekočinjevalne sile so se prestavile od 'sistema' k 'družbi', od 'politike' k 'življenjskim politikam' – spustile so se z 'makro' ravni na 'mikro' raven družbenega sobivanja.« Posledica tega je zindividualizirana, sprivatizirana različica moderne, ki pa je, tako tenor, ne bi smeli zanikati ali celo omalovaževati. Ni naključje, da je Ulrich Beck kmalu po izidu svojega visokoreferenčnega dela *Risikogesellschaft* skupaj z Elisabeth Beck-Gernsheim izdal še knjigo *Popolnoma normalni kaos ljubezni* (1990/2006), kjer avtorja, izhajajoč iz koncepta družbe tveganja, prikažeta in analizirata spremembo v doživljanju in udejanjanju družinskih odnosov, starševstva ter zakonskih in partnerskih zvez. Anthony Giddens se je temu trendu pridružil s svojo knjigo *Preobrazba intimnosti* (1992/2000) in eno med svojimi slovitimi predavanji izrecno začel z besedami: »Najpomembnejša med sodobnimi globalnimi spremembami zadeva naše zasebno življenje – spolnost, odnose, zakon in družino« (Giddens 2001, 69). Giddens postavlja tezo o transformaciji intimnosti v sodobnem svetu kot o procesu generičnega prestrukturiranja zasebnosti, v katerem ima osrednjo vlogo nova oblika osebnih odnosov, tako imenovano »čisto razmerje«. »Čisto razmerje nima nič opraviti s spolno čistostjo, [...]. Nanaša se na situacijo, kjer dva stopita v družabni stik zaradi stika samega, zaradi ti-stega, kar lahko vsaka oseba dobi iz daljšega druženja z drugo osebo; in ki traja le, če obe strani menita, da je obojestransko zadovoljivo« (Giddens 2000: 64). Čisto razmerje se ne omejuje na zakonsko zvezo niti na heteroseksualno orientacijo, ampak velja za vse vrste intimnih partnerskih razmerij. Obe navedeni knjigi sta sprožili plaz zanimanja za preučevanje partnerskih zvez ter družin (tudi gejevskih in lezbičnih), znotraj katerih se formira tudi identiteta otrok in s tem prihodnjih odraslih. Predpostavke omenjenih avtorjev, še zlasti pa Giddensa, so deležne intenzivnega teoretiziranja tudi znotraj etnologije (gl. Hauser-Schäublin in Röttger-Rössler 1998), doživljajo pa tudi številna empirična preverjanja. In to ne le zunaj, ampak tudi znotraj Slovenije (gl. na primer Olsen 1996; Jamieson 1998, 2003; Švab in

Kuhar 2005; Renner, Sedmak, Švab, Urek 2006; Schifftan 2006). Raziskovalce v tem kontekstu ne zanima le znanstvena analiza in »preverjanje«, ampak tudi to, da bi zagotovili »svobodne in enake odnose«, tako da ne bi prihajalo do ločevanja med normalnim in sprejemljivim na eni strani ter nenormalnim in nesprejemljivim na drugi. (Primer: Na Slovenskem kot tudi drugod v heteronormativnih družbah obstaja stereotip o [»od nas«] radikalno drugačnih, gejev in lezbijk ter bi- in transseksualcev, ki so tipično razumljeni na negativen način kot nenaravni, deviantni ter v primeru porok kot »grožnja za otroke«, kar ima lahko problematične posledice, saj ta stereotip negira ne le bistven del identitete ne-heterospolno usmerjenih, ampak perpetuira tudi njihovo stigmatiziranje ter možnost posvojitve otrok.)

Iz navedenih raziskav pa tudi izhaja, da globalizacija ni nek *out there phenomenon*, odmaknjen od vsakdanjega življenja, ki bi ga lahko šteli za še eno posebno predmetno področje. Danes gre tako rekoč za prerazporeditev in prerazdelitev »talilnih moči« moderne. Globalizacija je *in here matter*, ki je neposredno povezana tudi z najbolj intimnimi vidiki našega življenja. »Pri zanimanju za analizo intimnosti ne gre kratko malo za poskus interpretacije, tako zanimanje je hkrati indikator, da se v realnosti vsakdanjega življenja očitno radikalno spreminjajo pomeni intimnosti in da se intimnost aktualizira oziroma da se intenzivirajo pomeni intimnih odnosov« (Švab 2000: 205). Prav to pa vodi do tega, da lahko bolj izostreno ugledamo probleme duha in telesa, (družbene) moči, discipline, nadzorovanj, kaznovanj, spolne identitete, individualizma. In to v obdobju, v katerem postajajo posledice modernizacije bolj radikalne in univerzalne kakor kdaj prej. Nobenih »plastí« ni za »vnovično vgnezdjenje«; pokaže se, da so plasti, ki bi si jih lahko zamislili in se po njih ravnali, krhke in pogosto izginejo, preden je »vnovično vgnezdjenje« končano. Tudi Giddensovo »čisto razmerje« pri tem ni izjema. »V razmerju, ki obstaja zavoljo razmerja samega, lahko vsaka stvar, ki »gre narobe« med partnerjema, ogrozi to razmerje« (Švab 2000, 214).

Življenje v pluralu: Oblikovanje identitet v pozni moderni

Od šestdesetih let so se prek družbenih procesov diferenciacije, individualizacije in pluralizacije, ki so v znanstveni literaturi obravnavani pod časovnimi diagnostičnimi etiketami, kot so »pozna moderna« (Giddens), *Risikogesellschaft*, »refleksivna moderna«, »druga moderna« (tako Ulrich Beck različno imenuje sodobnost), kontinuirano topile in raztapljale tradicionalne oblike poskupinjenja ter družbeno-moralnih okolij. Iz tega razloga ima Zygmunt Bauman (2002: 7) »fluidnost« ali »tekočnost« za ustrezni metafori pri razumevanju narave zdajšnje, v marsičem nove faze v zgodovini moderne. Procesi globalnega kapitalizma so močno pospešili prej rizomatično kot arborescentno mobilnost, ki sovпада s premagovanjem prostorskih razdalj, ki jih ponujajo sodobne transportne in informacijske tehnologije. Dejstvo je, da se velika transnacionalna podjetja lažje razvijajo brez vrste carinskih in drugih omejitev. Od tod tudi težnje po vse večjem, pa čeprav strogo nadzorovanem pretoku ljudi in delovne sile, kar neobhodno vodi do rahljanja utrjenih razrednih,

poklicnih, sosedskih, družinskih in spolnih vezi. Globalni kapitalizem meče ljudi v izjemne vrtince zaposlitvenih karier, ne morejo se več zanašati na ustaljene vzorce načrtovanja življenj. Ker zaposlitev ni več *à priori* zagotovljena in se vse bolj spreminja v sekvence začasnih zaposlitev brez rednega zaslužka, izgublja tudi svoj pomen »varovalnega sistema« in s tem hrbtenice zagotavljanja predvidljivih življenjskih potekov. Mobilnostne prisile delovnega trga ogrožajo tudi stabilnost družinskih vezi. In kar je v tem sklopu še posebno pomembno, z vse večjo participacijo žensk na trgu dela se brišejo tradicionalne meje med dvojico »moški svet poklic«, »ženski svet družina« (Beck-Gernsheim 1980), kar se odraža v spremembi družinskih vlog in struktur. Kot rečeno, tradicionalne spolne identitete moških in žensk so vse manj zavezujoče. Pojavlja se vedno večji pluralizem identitet ter »biografije negotovosti namesto biografij blagostanja« (Nastran Ule 2000: 61).

Erozija identiteto zagotavljajočih družbenih okvirov in socialnih vezi močno vpliva na razvoj »notranje strani« subjekta, to je na individualni potek življenja in na oblikovanje identitet ljudi. Biografije postajajo v poteku detradicionalizacije² oziroma kategorij, ki so jih ljudje sprejemali za trdne, večne, samoumevne, vse bolj »izgnezdene« in s tem položene v roke vsakega posameznika. Anthony Giddens (1991) vpelje v tem kontekstu koncept **refleksivnega projekta jaza** (torej individualizacije v Giddensovih kot tudi Beckovih terminih)³: jaz je refleksiven projekt, za katerega je odgovoren vsak posameznik sam (smo to, kar iz sebe naredimo). Gre za projekt, ki vključuje ohranjanje koherentne, toda nenehno revidirane biografske zgodbe, dogaja pa se v okolju multiplih izbir. »Koherentna« biografska zgodba v tem smislu ne pomeni, da subjekt (jaz) ostaja sam zase, ves čas isti, istoveten sam s sabo, temveč to, da mu šele »svobodno« načrtovanje življenja v raznoličnosti opcij zagotavlja občutek kontinuitete oziroma občutek identitete. Tudi Ulrich Beck (1986: 217) predpostavlja, da postaja posameznik v poteku družbenih individuacijskih procesov sam svoj dejavni akter, »urad za načrtovanje svoje lastne biografije«.

Ker identitetni vzorci, ki temeljijo na nevpeljavljivi »gotovosti«, niso več »dani«, kaj šele samoumevni, pade odgovornost predelave različnih vlog, življenjskih oblik in pomenskih elementov v neko smiselno celoto na pleča posameznikov; ta odgovornost se jim nalaga kot nenehna lastna dejavnost in konstrukcijska naloga. Človek postane v pozni moderni **gradbeni mojster svojega lastnega sebstva**; sestavlja ga iz institucionalno predhodno določenih »gradbenih kamnov biografskih kombinacijskih možnosti« (ibid.) ter iz socialno razpoložljivih življenjskih stilov in identitetnih ponudb – večinoma posredovanih prek mode, medijev, popularne kulture, računalniško oziroma virtualno posredovane komunikacije – v svojo lastno »izbirno biografijo« in povsem osebni »eksistenčni dizajn« (Kellner in Heuberger 1988: 334).

2 Detradicionalizacija je pojem, ki je korelativen pojmu pozne moderne; ne gre za ukinjanje tradicije na način modernizacije, ampak za »reinterpretacijo«, rekonstrukcijo in dekonstrukcijo tradicije.

3 Glej debato Becka, Giddensa in Lasha k »refleksivni modernizaciji« (Beck, Giddens in Lash 1996).

Družboslovci vidijo v opisanih družbenih spremembah zelo ambivalenten proces, ki implicira na eni strani pridobitev, na drugi strani izgubo. Nove oblike identitetnega dela pojmujejo kot »tvegano priložnost«. Pridobitvi izbirnih možnosti in opcij-skih delovanjskih »svobod« za oblikovanje »lastnega življenja« stoji nasproti izguba kolektivne varnosti in pripadnosti, na kar opozarja metafora o sebstvu kot o večstranskem in razpršenem sistemu. Družbeni zahtevi, da si posamezniki iz danih fragmentov in množice različnih in nasprotujočih si vidikov na ponujene vsebine skonstruirajo lastno biografijo in lastno identiteto, je za posameznika zelo naporno in tvegano početje, podvrženo raznolikim paradoksom in motnjam. Na to opozarja že dejstvo, da je pozni moderni subjekt koncipiran kot subjekt brez fiksne, esencialne ali permanentne identitete. Ta koncept stopi na površje še zlasti v obdobjih vojne, revščine, prisilnih migracij, nasilja in izjemnih stanj. Pomislimo le na **šoa**⁴ ali na 11. september, ki je prepričanje o vzajemni ranljivosti sveta in ljudi ponovno ne le evociral, ampak tudi utrdil. Veliko je tudi govora o »brezdomnem subjektu pozne moderne«. Sem sodi tudi pogost občutek odrezanosti posameznika in sploh človeškega življenja od narave, tudi od lastne notranje narave.

Toda ta brezdomnost ali odrezanost se kaj lahko izkazuje, kar se zdi paradokсно, kot produktivni in »pozitivni« za konstitucijo subjekta. Pogosto sta nezavedno asociirani z **aktom rojevanja**, ki implicira travmatično ločitev otroka od matere, umanjkanje, manko, ali – kot pravi Slavoj Žižek (1996) v razpravi s simptomatičnim naslovom **Kiberprostor ali neznosna zaprtost bivanja** – z »neke vrste prazno vezjo, ki omogoča preskok iz ene identitete v drugo« (ibid.: 120). In ta »prazna vez« naj bi bil po Žižku »subjekt sam«. Kakorkoli že. Drži, da se subjekt lahko rojeva tudi iz manka (v smislu reakcije na ločitev od materinega telesa) in da zato dobesečno nagnosko teži k fantazijskemu oklepanju materinega telesa ali nečesa »zunaj sebe« kot zaslo-na pred pogrežanjem, kar se zdi dandanes še posebej urgentno. Predpostavljam, da je treba občutja, ki evocirajo »travmo rojstva« (Otto Rank), vrednotiti kot simptom prehodnega obdobja, ko se vneto išče in gradi nov temeljni vzorec identitete, ki bo nadomestil starega, dozdevno preseženega ali »preskočenega« (več o tem v Jurić Pahor 2005).

Identitetni modeli

Rdeča nit vseh družboslovnih ali družboslovno obarvanih identitetnih modelov je temeljna predpostavka, da postajajo procesi osmišljanja in oblikovanja identitete v času bolj »tekočega«, nestabilnega ali fragmentiranega družbenega sveta zasebna stvar vsakega posameznika, da prehajajo tako rekoč v »lastno režijo«.

- Tako predvideva »teorija zbrkljane mentalitete« (Gross 1985) brkljarja kot prispodobno sodobnega človeka. Tako kot trgovina z gradbenim materialom ponuja priložnostnemu gradbene-

mu mojstru ali obrtniku že vnaprej pripravljen material, tako so individualiziranemu človeku pozne moderne na voljo vnaprej dani elementi smisla in medijsko utrjeni »stilski paketi«, med katerimi lahko bolj ali manj prosto izbira ali to tudi mora, da bi sestavil svojo »individualno življenjsko zlepljenko«. Gre za neke vrste *Do-it-yourself* v smislu dela na lastnem sebstvu ali tudi telesu. To lepo ponazarja Zygmunt Bauman (2002: 85), ko z besedami Hilary Radner opozarja na izrazito priljubljenost knjige *Jane Fonda's Workout Book* [Vadbeni zvezek Jane Fonda] [1981] in tehniko aerobnih vaj, ki jo je pričujoča knjiga približala milijonom ameriških žensk. Pravi, da »se inštruktorica bolj kot avtoriteta ... kaže kot zgled ... Ženska, ki vadi, se polasča svojega telesa prek identifikacije s podobo, ki ni njena lastna, pač pa podoba vzorčnih teles, ki so ji ponujena.« *Spiritus movens* identitetnega brkljarja je na vsak način dati svojemu lastnemu življenju stil, ga spraviti v – vsaj provizorično – formo.

- Podobno kot model »zbrkljane eksistence« (Hitzler in Honer 1994) akcentuira tudi koncept *patchwork identity* ali »skrapane identitete« (Keupp 1999) priložnosti, ki jih nudi ambivalentni individuacijski proces. Pozno moderno »identitetno delo« je s tega gledišča kreativni proces samoorganizacije, uspela, vendar pogosto nenavadno ali nerazumljivo učinkujoča povezanost življenjskih vzorcev, stilnih elementov in ponudb smisla v neko smiselno celoto. Identiteto sodobnega človeka Heiner Keupp (1989: 64) primerja tudi s prispodobno *Crazy Quilt*. »Crazy Quilt [...] živi od presenetljivih, pogosto divjih povezav oblik in barv, le poredko meri na znane simbole in predmete. Prav v načrtu in izvedbi take »preproge iz različnih pisanih krpic« se lahko izrazi stvarniška potencia, ki naredi vtis [na druge].« Avtor domneva, da ima prizadevanje krpanja celo različnih in nasprotujočih si elementov oziroma hrepenenje po smislu ali koherenci verjetno antropološko podlago. V tem sklopu med drugim citira psihiatra Roberta Liftona, ki je v navezavi na svoje raziskave o **šoa** vpeljal pojem »protejskega sebstva«. Avtor odločno ugovarja raziskovalcem, ki protejskemu sebstvu atestirajo »popolno odsotnost koherence med svojimi različnimi fragmenti« (cit. po Keupp 1999: 93). Po njegovem tudi protejska osebnost išče smisel in teži h konsistenci in k skladnosti. Protejsko ali fragmentirano sebstvo skuša biti, naj je to slišati še tako protislovno, tako fluidno kot tudi ozemljeno. Posmrtna usluga, ki jo lahko naredi izkušnja **šoa** je, da omogoča vpogled v sicer neopazene »druge plati«, ki jih časti (pozna) moderna družba.
- Drugače od zgoraj omenjenih avtorjev pa Richard Sennett s svojim modelom »prožnega človeka« in Zygmunt Bauman z metaforičnim opisom nomadskega sebstva (pohajkovalca, turist, vagabunda) upirata pogled predvsem v senčne plati, ki jih spodbuja ekonomska in kulturna dinamika pozne moderne. Ameriški sociolog Richard Sennett (1998) poudarja, da postaja prožnost »nova mantra« za podjetnike in posameznike. Renata Salecl (2006: 14) se navezuje nanj, ko pravi: »Današnja ideologija se igra z idejo, da imajo posamezniki neskončne možnosti, da iz sebe naredijo, karkoli hočejo. Današnja subjektivnost je tako razumljena kot nenehen tok sa-

4 **Šoa** (tudi **šo'ah**, **šoa**) je sistematičen genocid različnih etničnih, verskih, narodnih in posvetnih skupin, predvsem Judov, ki ga je izvajala nacistična Nemčija, deloma skupaj s fašistično Italijo, med drugo svetovno vojno. Začel se je že pred drugo svetovno vojno in je trajal vse do leta 1945.

moizumljanja. Subjekt je umetnik, stvarnik svojega življenja. [...] Pojem prožnosti in vztrajanje pri prevzemanju tveganja pa sta temeljito povečala občutek negotovosti, s katero se morajo ljudje dandanes spopadati.« Tudi Zygmunt Baumann (1997) meni, da sta za posameznika v »tekoči moderni« značilna fleksibilnost in vročično iskanje idealnega življenjskega sloga. Vzrok za to držo je po njegovem družba potrošnikov, ki je zamenjala družbo proizvajalcev. Še več. Člani družbe potrošnikov so tudi sami potrošniško blago in ravno zaradi te lastnosti, ker so potrošniško blago, so *bona fide* člani te družbe. »Narediti iz sebe prodajljivo blago« je individualna naloga, ki zahteva »naredi sam« pristop. Pripomnimo še: »narediti iz sebe«, ne zgolj postati. Kot so romarji najbolj ustrezna metafora za strategije modernega časa, s katerimi so si posamezniki izgrajevali svojo identiteto, so njihovi nasledniki v pozni moderni pohajkovalci, vagabundi, turisti in potujoči igralci. Z neprestano mobilnostjo odpirajo vedno nove priložnosti za oblikovanje idealne identitete oziroma idealnega življenjskega sloga. Ker se jim to nikjer do konca ne posreči, se neprestano selijo in upajo na novo priložnost. Za vse našete selivce sta značilna strah pred dolgoročnojšo zavezanostjo in ustaljenostjo, vendar so k selitvi lahko tudi prisiljeni, ker v družbi ne morejo dobiti stalnega prostora. (Ta poudarek je še posebno opazen v Baumanovi knjigi *Moderna in holokavst* [1989/2006], iz katere izhaja, da svet ni varno zatočišče človekovega rodu, kaj šele njegove človečnosti.) V *Tekoči moderni* Zygmunt Bauman (2002) v poglavju o skupnosti nadalje poudarja, da primarna značilnost novih skupnosti ni več njihova pregovorna trdnost in povezanost ljudi v celoto, ki deluje v skupne namene, temveč nasprotno – ohlapnost, fluidnost, eksteritorialnost in kratko trajanje se zdijo najustreznejši atributi novih skupnosti, ki so eksplozivne, saj se ohranjajo pri negotovem življenju, na meji med razpadom in ohranitvijo. Opisuje pa jih tudi kot garderobne in karnevalske, kot da bi bile vse tri med sabo ekvivalentne in zamenljive: »Spektaklov, kavljev in obešalnikov je v garderobi teh karnevalskih sejmov, ki vlečejo množice, veliko in so raznolični, za vsak okus« (ibid.: 253).

Med kulturno globalizacijo in heterogenizacijo

Globalizacija je v zadnjih nekaj desetletjih tudi velik izziv za že uveljavljene družboslovne in druge, na primer antropološke in etnološke vede, da reinterpretirajo svoj predmet glede na vprašanja, kot so »kultura« oziroma »kulturna identiteta« v širšem pomenu besede. Rudi Rizman (2003: 30) v svojem prispevku s pomenljivim naslovom *Globalizacija in kultura: sinergija ali konflikt?* navaja, da so prve raziskave učinkov globalizacije opozarjale predvsem na nastajajočo kulturno homogenizacijo v svetu, medtem ko se najnovejše raziskave bolj ukvarjajo s kulturno heterogenizacijo, to je, z dokazovanji, da prinaša globalizacija nove priložnosti za kulturo oziroma da se mora še tako globalno osmišljena kulturna dobrina preobraziti ali celo prijeti na določeno »lokalno« okolje. To pomeni, da globalizacija ne negira pomena kulture oziroma lokalnih svetov življenja, ampak z njimi stopa v interakcijo. Gre za recipročnost, ki jo zgo-

vorno izpričuje danes pogosta metafora »globalna vas«, ki jo je izumil sociolog kulture Marshall McLuhan (1994). Dozdevna enotnost med kulturo, krajem oziroma prostorom – tudi etničnim ali nacionalnim prostorom – ter jezikom se je izkazala kot zmota. Kultura je gibljava in jo je mogoče, ne da bi ljudje sami prepotovali velike razdalje, prek mobilnih telefonov, satelitskih prenosov, interneta, spletne umetnosti ali tudi sodobnih načinov transporta posredovati po celem svetu in jo tako tudi modificirati, instrumentalizirati, na novo ustvariti.

Tako razumevanje, če se spet navežemo na Rudija Rizmana (ibid.), pa predpostavlja, da so »kulture v osnovi »potujoče« ali »mobilne« in ne le statični konstrukti, ali če povemo drugače, kulture je treba obravnavati tako v pomenu »korenin« (*roots*) kot tudi v pomenu »poti« (*routes*). Za nobeno kulturo ni mogoče reči, da obstaja ali da je obstajala v nekakšnem »čistem« oziroma »prvobitnem« stanju, vse kulture se s časom spreminjajo ali spremenijo. Bolj ali manj nasilni ali vsaj vsiljeni poskusi kulturne in ekonomske homogenizacije pogosto doživljajo ravno nasprotno učinke – se pravi, da spodbujajo heterogenizacijo in fragmentacijo.«

Gre za ugotovitve, ki veljajo tudi za nacijo oziroma za nacionalno kulturo, saj postajajo kot navezne točke za normativno določene identitete v poznem modernem svetu prekoračitev meja in »kulturnih translacij« vse bolj odčarane in razpršene. S križanjem, mešanjem in »razsrediščenjem« nacionalnih in kulturnih pripadnosti se odpirajo »tereni zmede« (Hall 1999: 104), ki lahko vodijo k pojavom izkoreninjenja in razcepljenja, ki pa posameznikom in skupinam nudijo tudi možnosti, da se v identitetno političnih uporih na novo »umestijo«. Drugače od Zygmunta Baumanna Stuart Hall nacionalnih identitet ne dojema kot eno med številnimi neobvezujočimi identitetami, ki jih posameznik privzema in opušča glede na trenutne situacijske kontekste, podobno kot menja oblačila in maske, pa čeprav vztraja, da so vse moderne nacionalne kulture multiple, hibridne, krhke, globalne in da so to vselej bile; njihova zamišljena enotnost se konstituira skozi nenehno, ponovno in novo pripoved (naracijo): »Nacionalna identiteta ni večno fiksirana v mitih zgodovinskega časa, temveč [...] vedno gibljivi cilj, ki je podvržen zgodovinskemu procesu nove definicije, in ljudje [tisti, ki zahtevajo bodisi asimilacijo priseljencev bodisi njihovo »vrnitev«; M. J. P] se upirajo temu, da bi pripoznali, da obstoj multikulturnih razlik neko družbo sili, da se razteza, transformira in širi meje in definicije civilnega državljanstva in nacionalne skupnosti« (Hall 2002: 34).

Nacionalna identiteta je tako dinamičen proces in ne stanje, je tudi notranje raznolika in pluralna in v nenehnem spreminjanju. Posameznik je vedno član več skupnosti in ne samo ene, ter s tem nosilec več identitet, ki se nalagajo druga na drugo, se med sabo ignorirajo, si nasprotujejo, se združujejo ali razdružujejo. Pluralnost identitet ustreza zgodovinskim in političnim okoliščinam, v katerih obstajajo nove, širše identitete (npr. k. in k. Rodoljub, Evropejec, globalni državljan), ne da bi nujno zavrgli doslejšnje. Prepoznanje lastne nacionalne identitete je lahko dojeto hkrati kot reakcija na to pluralnost na eni strani in kot sidrišče te pluralnosti v neki domnevno nedvoumni pripadnosti. »Zaveden Slovenec« danes morda verjame, da je tisoč let sanjal o neodvisni Sloveniji, pred sto leti pa je bil mirne duše poleg

zavednega Slovenca obenem pošten k. in k. rodoljub, pred petdesetimi leti pa Jugoslovan (ali Argentinec?). Odrešimo ga očitkov vesti: nobena izjema ni. Valižan je Britanec, Bask Španec, Sardinec Italijan, Eritrejec pa verjetno verjame v svoj tisočletni sen, odkar ni več Etiopijec» (Vogrinc 1989: 189).

Pomenljivo je, da ljudje doživljajo nacionalno identiteto – še zlasti v Evropi – za bolj določujočo in osmišljujočo kot druge, zlasti nadnacionalne. In to še zlasti – kot izpričujejo med drugim tudi podatki Evropskega statističnega urada Evrostat – od devetdesetih let prejšnjega stoletja. Kako si to razložiti? Velja pritrditi Kseniji Šabec (2006: 197), ki pravi, da je treba iskati glavni razlog predvsem v tem, da je nacionalna država s svojo fizično, predvsem pa simbolno geografijo posamezniku bliže kot Evropa ali celo Evropska unija, ter v tem, da gre v primeru slednje za nekakšno »naknadno prizadevanje«, ki se je porajalo predvsem zaradi gospodarskih, varnostnih in političnih interesov. K temu spada, da je nacionalna identiteta zelo prilagodljiva konstrukcija, ki si je ni več mogoče zamišljati skupaj z zastarelimi vzorci, ki jo prikazujejo kot homogeno, stabilno in statično. Tako kot njena nosilka – nacionalna država – se tudi nacionalna identiteta preoblikuje, pridobiva nove funkcije, ki jo delajo hibridno in razpršeno (Jurić Pahor 2003).

Iz intervjujev s koroškimi in tržaškimi Slovenci, rojenimi po drugi svetovni vojni (gl. Jurić Pahor 2000: 198–378), nadalje izhaja, da je tudi tako imenovana »slovenskost« vse prej kot enoznačen pojem. Ljudje so avtorici pričujočega prispevka na uvodno vprašanje »Kaj vam/ti pomeni biti Slovenec/Slovenka?« odgovarjali na raznolike načine. Vprašanje je vzbujalo tudi nelagodnosti, neskladja, občutja nedomačnosti, še zlasti drug/ačn/osti (denimo v primerjavi s pripadniki večinske države, v kateri živijo, ali z »matico« Slovenijo). Intervjuvanci so nanj odgovarjali tudi s tolikšno stopnjo heterogenosti, da bi lahko problematizirali edninski pojem »slovenska identiteta«, tj. pojem, ki reducira »slovenskost« zgolj na eno samo, namreč etnično dimenzijo. In to kljub dejstvu, da so svojo slovensko identiteto občutili kot globoko in močno zasidrano kulturno vez, ki se ji ne bi hoteli, želeli ali (z)mogli odreči. Iluzija je nadalje misliti, da se nacionalna oziroma etnična identiteta dogajata v nekakšni idealni, poenoteni ali »skupni« sferi (kulturi) in da je modus tega dogajanja ohranjanje, torej reprodukcija istega in izbranega. Oblikovanje identitet je v družbi razpršeno na nenehno prepletajoče se procese vzpostavljanja identifikacij, ki prečijo posameznika in družbene skupine.

Namesto zaključka: bežen vpogled v etnoške raziskave

Že bežen vpogled v etnološko preučevanje kultur znotraj in zunaj Slovenije izpričuje, da se je v zadnjih nekaj desetletjih začel pod vplivom globalizacije ter vse večjega kroženja kapitala in ljudi iz vseh delov sveta vse bolj spreminjati tudi predmet etnologije. Etnologi v Sloveniji – ali vsaj del med njimi – so si prizadevali za vnašanje »novih pogledov na kulturno identiteto in dediščino kot dejavnika adaptacije v sodobnih kulturnih tokovih«, predpostavljajoč, da je »poznavanje dediščine in razumevanje prežemanja kultur pomemben del spoprijemanja z izzivi,

ki jih prinaša vključevanje v evropske in svetovne integracijske tokove.«⁵ Odločili so se tudi, da bodo ob uveljavljenih uporabljali tudi »druge metode, kot npr. komparativno, historiografsko in statistično metodo« (kot op. 5). V te namene so že od leta 1994 organizirali odmevne vsakoletne simpozije oziroma poletne etnološke šole v Piranu (MESS: Mednarodna etnološka poletna šola oz. Mednarodni etnološki sredozemski simpozij; angl. *Mediterranean Ethnological Summer Symposium*), s katerimi so vzpostavili javne, lahko bi rekli epistolarne razprave, ki so bile deloma tudi objavljene. Nedvomno so te šole vplivale tudi na »Mediterran kot etnološko proučevalno polje«. Kritično se navezujejo na »prve«, precej vplivne generacije (zlasti ameriških in britanskih) socialnih antropologov, ki so se od petdesetih do devetdesetih let prejšnjega stoletja in še dlje ukvarjali zlasti z mediteranskimi ruralnimi skupnostmi. Ker so jih imeli »za izolirane in neomadeževane od vplivov modernizacije«, so bili že v sedemdesetih letih deležni ostre kritike. Šele novejša etnologija – čeprav pod »blagovno znamko« kulturne in socialne antropologije – je začela resneje upoštevati dejstvo, da te niso »endogene« oziroma se ne oblikujejo v nekih lokalno izoliranih procesih (gl. Brumen 2000: 8–9; Baskar 2002: 11–22). Uveljavlja se tudi prepričanje, da so »domačinske predstave in identifikacije, ki zadevajo regionalno pripadnost ter razmejevanja s sosednjimi skupinami ali populacijami rezultat sorazmerno intenzivnih in pogosto dolgotrajnih interakcij med različnimi akterji, tako lokalnimi kakor zunajlokalnimi (ter translokalnimi), in oblikami« (Baskar 2002: 14).

Ta pogled je v sozvočju z etnološkimi raziskavami drugod po svetu (gl. Baumann 1999; Hauser-Schäublin in Braukämper 2002). Značilen pa je tudi za »mikrosociološke analize socio-ekonomskih, političnih in kulturnih preobrazb lokalnih svetov življenja na podlagi intenziviranja procesov globalizacije, še zlasti v nezahodnem svetu« (gl. Schuerkens 2004), ki v veliki meri vključujejo antropološka spoznanja, presegajo pa tudi ozko zastavljene zamejenosti prevladujočega toka zahodne ali evrocentrične sociologije.

Literatura:

ALBROW, Martin: *Das globale Zeitalter*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007.

BASKAR, Bojan: *Dvourni Mediteran. Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: Annales 2002 (Knjižnica Annales; 29).

5 Gl. povzetek opisa, ki se nanaša na temeljni raziskovalni projekt J6-3134 z naslovom Etnološke raziskave slovenskih in drugih kultur, ki je potekal od 2001 do 2004; <http://sicris.izum.si/search/prj.aspx?lang=slv&id=2931>, 3. 11. 2007.

- BAUMAN, Zygmunt: *Flaneure, Spieler und Touristen. Essays zu postmodernen Lebensformen*. Hamburg: Hamburger Edition, 1997.
- BAUMAN, Zygmunt: *Tekoča moderna*. Ljubljana: *cf, 2002.
- BAUMAN, Zygmunt: *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Claritas; 42).
- BAUMANN, Gerd: *The Multicultural Riddle. Rethinking National. Ethnic and Religious Identities*. New York: Routledge, 1999.
- BECK, Ulrich: *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
- BECK, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim: *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990. (Slov. prevod: *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006 [Knjižna zbirka Psihologija vsakdanjega življenja]).
- BECK, Ulrich, Anthony Giddens in Scott Lash: *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
- BECK-GERNSHEIM, Elisabeth: *Das halbierte Leben. Männerwelt Beruf, Frauenwelt Familie*. Frankfurt am Main: Fischer, 1980.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi. Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: *cf, 2000.
- BRUNNER, Karl-Michael: Zweisprachigkeit und Identität. *Psychologie und Gesellschaftskritik* let. 11/4, 1987, 57–75.
- FREUD, Sigmund: *Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse*. Gesammelte Werke, XII. zvezek, Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 1999, 3–12.
- GIDDENS, Anthony: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- GIDDENS, Anthony: *Preobrazba intimnosti. Spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf, 2000.
- GIDDENS, Anthony: *Entfesselte Welt. Wie die Globalisierung unser Leben verändert*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2001.
- GRAWERT-MAY, Erik: *Die Sucht, mit sich selbst identisch zu sein*. Hamburg: Rotbuch Verlag, 2002.
- GREVERUS, Ina-Maria: *Die Anderen und Ich*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.
- GROSS, Peter: Bastelmentalität: ein »postmoderner« Schwebezustand? V: Thomas Schmid (izd.): *Das pfeifende Schwein. Über weitergehende Interessen der Linken*. Berlin: Wagenbach, 1985, 63–84.
- HALL, Stuart: Die Frage der kulturellen Identität. V: Stuart Hall: *Rassismus und kulturelle Identität. Ausgewählte Schriften 2*. Hamburg: Argument Verlag, 1994, 180–122.
- HALL, Stuart: Ein Gefüge von Einschränkungen. Gespräch zwischen Stuart Hall und Christian Höller. V: Jan Engelmann (izd.): *Die kleinen Unterschiede. Der Cultural Studies-Reader*. Frankfurt am Main: Campus, 1999, 99–122.
- HALL, Stuart: Demokratie, Globalisierung und Differenz. V: Okwui Enwezor idr.: *Demokratie als unvollendeter Prozess*. Kassel: Hatje Cantz, 2002 (Documenta 11 Plattform 1), 21–40.
- HAUSER-SCHÄUBLIN, Brigitta in Birgitt Röttger-Rössler: Differenz und Geschlecht – Eine Einleitung. V: Brigitta Hauser-Schublin in Birgitt Röttger-Rössler (izd.): *Differenz und Geschlecht. Neue Ansätze in der ethnologischen Forschung*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1998, 7–22.
- HAUSER-SCHÄUBLIN, Brigitta in Ulrich Braukämper: Zu einer Ethnologie der weltweiten Verflechtungen. V: Brigitta Hauser-Schublin in Ulrich Braukämper: *Ethnologie der Globalisierung. Perspektiven kultureller Verflechtungen*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 2002, 9–14.
- HITZLER, Ronald in Anne Honer: Bastelexistenz. Über subjektive Konsequenzen der Individualisierung. V: Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (izd.): *Riskante Freiheiten. Individualisierung in modernen Gesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1994, 307–325.
- JAMIESON, Lynn: *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Oxford: Polity Press, 1998.
- JAMIESON, Lynn: Intimität im Wandel. Kritische Betrachtung der reinen Beziehung. V: Karl Lenz (izd.): *Frauen und Männer – Zur Geschlechtstypik persönlicher Beziehungen*. Weinheim in München: Juventa, 2003, 279–299.
- JURIĆ PAHOR, Marija: *Narod, identiteta, spol*. Trst: ZTT EST, 2000 (Knjižna zbirka Smeri).
- JURIĆ PAHOR, Marija: Nacionalna identiteta v času globalizacije. *Annales: Analiza istrske in mediteranske študije* let. 13/1, 2003, 9–28.
- JURIĆ PAHOR, Marija: Geburtsmetaphern: Gedanken zur Entbettung und (Neu)Einbettung jenseits vertrauter Fixpunkte und Grenzen. V: Elka Tschernokoshewa in Marija Jurić Pahor: *Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten. Theorie – Feldforschung – Praxis*. Münster, New York idr. 2005, 43–112.
- KELLNER, Hansfried in Frank Heubeger: Zur Rationalität der »Postmoderne« und ihrer Träger. V: Hans-Georg Soeffner (izd.): *Kultur und Alltag*. Göttingen: Otto Schwarz 1988 (Soziale Welt, Sonderband 6), 325–337.
- KEUPP, Heiner: Auf der Suche nach der verlorenen Identität. V: Heiner Keupp in Helga Bilden (izd.): *Verunsicherungen*. Göttingen: Hogrefe, 1989, 47–69.
- KEUPP, Heiner in drugi: *Identitätskonstruktionen. Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt-Taschenbuch-Verlag, 1999 (Rowohlt's Enzyklopedie).
- McLUHAN, Marshall: *Understanding Media*. London in New York: Routledge, 1994.
- NASTRAN ULE, Mirjana: *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000 (Zbirka Sophia 6/2000).
- PRAPROTNIK, Tadej: *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2003 (Knjižna zbirka Documenta).
- RENER, Tanja, Mateja Sedmak in Alenka ŠVAB: *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2006 (Knjižnica Annales Majora).
- SALECL, Renata: Moje življenje, moja korporacija. V: *Delo* (Sobotna priloga), 7. 10. 2006, 14–16.

SCHUERKENS, Ulrike (izd.): *Global Forces and Local Life-Worlds: Social Transformations*. London in New Delhi: Thousand Oaks: 2004 (Sage Studies in International Sociology 51).

SENNETT, Richard: *Der flexible Mensch. Die Kultur des neuen Kapitalismus*. Berlin: Berlin Verlag, 1998.

ŠABEC, Ksenija: *Homo europeus. Nacionalni stereotipi in kulturna identiteta Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2006 (Knjižna zbirka Kult).

ŠVAB, Alenka: Nova intimna razmerja? Zasebnost in intimnost v pozni modernosti. V: Anthony Giddens: *Preobrazba intimnosti. Spolnost, ljubezen in erotika v sodobnih družbah*. Ljubljana: *cf, 2000, 205–227.

ŠVAB, Alenka in Roman Kuhar: *Neznosno udobje zasebnosti: vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2005.

STREHOVEC, Janez: *Umetnost interneta. Umetniško delo in besedilo v času medmrežja*. Ljubljana: Študentska založba, 2003 (Knjižna zbirka KODA).

TAYLOR, Charles: *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag.

TURKLE, Sherry: *Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet*. New York in London: Simon & Schuster, 1995.

ŽIŽEK, Slavoj: Kiberprostor ali neznosna zaprtost bivanja. *Problemi* let. 34/7–8, 1996, 101–132.

VOGRINC, Jože: Zamišljene skupnosti danes (Spremna beseda). V: Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998, 181–201.

Elektronski viri:

OLSEN, Maj: Pure Relationships: *The Search for Love among Hungarian Academic Women*. *Antythropology of East Europe Review*, let. 14/1 (2007), http://www.anthrobase.com/Txt/O/Olsen_M_01.htm, 29. 10. 2007.

RIZMAN, Rudi: Globalizacija in kultura: konflikt ali sinergija? Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2003, 27–42; <http://www.centerslo.net/files/File/simpozij/sim20/rizman.pdf>, 29. 10. 2007.

SCHIFTAN, Dania: *Sexualverhalten in der deutschsprachigen Schweiz*. Kurzbericht zur Lizenziatsarbeit (2006), http://www.sexstudie.ch/2007-07-31_Kurzbericht.pdf, 29. 10. 2007.

Datum prejema članka v uredništvo: 5. 11. 2007.

